

Józef Chałasiński

Ludwik Gumplowicz w socjologii europejskiej i amerykańskiej

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 28, 71-77

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF CHAŁASIŃSKI

LUDWIK GUMPLOWICZ W SOCJOLOGII EUROPEJSKIEJ
I AMERYKAŃSKIEJ

O książce Ludwika Gumplowicza *Grundriss der Soziologie* (pierwsze wydanie w 1885 r., drugie w 1905 r.) pisze Friedrich Bülow w *Internationales Soziologen Lexikon*: „Tönnies zwrócił uwagę na to, że Gumplowicz jest autorem pierwszej książki w języku niemieckim, która w tytule ma wyraz socjologia. Jest to Gumplowicza *Grundriss der Soziologie*”¹.

Przypomnijmy, że termin socjologia był już wówczas w użyciu nie tylko we Francji, gdzie August Comte był w ogóle pierwszy, który uformował termin: socjologia. Termin ten wszedł już również w użycie w Anglii. Herberta Spencera dzieło *The Principles of Sociology* ukazało się w latach 1876—1882; przedtem tegoż autora ukazała się *Descriptive Sociology* (1874—1881), a jeszcze wcześniej jego *Study of Sociology* (1873).

W Polsce pierwszym autorem, który zajął się określeniem miejsca socjologii wśród innych nauk, był rówieśnik Ludwika Gumplowicza (ur. 1838, zm. 1909) Bolesław Limanowski (ur. 1835, zm. 1935). Limanowski doktoryzował się na uniwersytecie we Lwowie na podstawie pracy pt. *Sociologia Augusta Comte'a*, opublikowanej w 1875 r.²

Stany Zjednoczone zaczynały własną produkcję literatury socjologicznej kilka lat później. Dzieło pt. *Dynamic Sociology* pióra Lestera Warda „jednego z twórców, jeżeli po prostu nie ojca socjologii amerykańskiej”³ ukazało się w 1883 r.

Wróćmy do Gumplowicza. Ostatnia książka Gumplowicza pt. *Sozialphilosophie im Umriss* ukazała się już po jego śmierci, w 1910 roku. W polskim języku wyszła pt. *Filozofia społeczna* w przekładzie Stanisława Posnera⁴. W przedmowie tłumacz, Stanisław Posner, pisze: „Ogłasza-

¹ *Internationales Soziologen Lexikon*, herausgegeben von Wilhelm Bernsdorf, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1959, s. 529.

² J. Chałasiński, *O początkach socjologii w Polsce i jej związkach z socjalizmem*, „Kultura i Społeczeństwo”, XVI, 1972, nr 2.

³ Według *Internationales Soziologen Lexikon*, s. 610.

⁴ L. Gumplowicz, *Filozofia społeczna*, w przekładzie S. Posnera, Warsza-

jąc dziś, po śmierci, pracę ostatnią socjologa, którego Polska podarowała Niemcom za życia, spełniamy akt pietyzmu i — sprawiedliwości. Pierwsze słowa drukowane Gumpłowicza brzmiały w rodzonym jego języku. Niechaj i ostatnie będą polskie. Polakiem bowiem był i za Polaka uważał siebie Ludwik Gumpłowicz. O niczym nie marzył, jak tylko o pracy w Polsce i dla polskiej nauki”⁵.

„Kiedy zaczynał pisać — pisze dalej Posner o Gumpłowiczu — nie było socjologii w Niemczech. Za przykładem Comte’a i Spencera, za przykładem Francji i Anglii, on położył podwaliny pod socjologię niemiecką. I choć socjologowie niemieccy (Simmel, Tönnies i inni) nie wyznają poglądów Gumpłowicza, to jednak wszyscy kształcili się na tych poglądach”⁶.

W związku ze sprawą polskości Gumpłowicza przypomnę tutaj niektóre etapy jego biografii, korzystając ze studium Aleksandra Gelli: „Urodził się w Krakowie w 1838 roku jako trzeci syn Abrahama Gumpłowicza, jednego z przywódców żydowskiego ruchu asymilacyjnego w Krakowie. Wychowany w polskim patriotyzmie, w domu, który był placówką konspiracyjną i szpitalem dla rannych z powstania styczniowego, związany przyjaźnią ze szkolnej ławy z kilkoma najwybitniejszymi ludźmi pokolenia: Michałem Bałuckim, Alfredem Szczepańskim, Ludwikiem Kubalą, Mieczysławem Bocheńskim i Tadeuszem Wojciechowskim, będzie musiał w pełni sił twórczych rozstać się ze swym krajem i środowiskiem. Pomimo sceptycznego stosunku do powstania brał udział w służbie paramilitarnej. Ale gdy w roku 1868 na podstawie swych pierwszych rozpraw historycznoprawniczych zabiega o habilitację, profesorowie krakowscy (P. Burzyński i A. Heyzmann) uznają, iż kandydat nie daje gwarancji do obiektywnego badania i »w imię ścisłości i bezstronności badań dziejowych« odrzucili prace Gumpłowicza. Recenzenci nie zajęli się krytyczną analizą tez Gumpłowicza, ograniczyli się do przedstawienia jego wrogiego stosunku do kleru i kościoła. Potem przychodzą dalsze gorzkie doświadczenia życiowe. Przez pięć lat redagował »Kraj« założony przez »czerwonego księcia« Adama Sapiechę (1869—1874). Pismo, które [...] chciało »godziwymi, szlachetnymi i spokojnymi środkami [...] wprowadzić świętą sprawę ojczyzny naszej w sumienie narodów Europy«. Równocześnie należy Gumpłowicz do grupy osób, które utworzyły w 1870 r. »Koło Polityczne«, dążące do konsolidowania postępowych sił społecznych z trzech zaborów. Gdy ataki reakcji galicyjskiej zastraszyły możnych protekto-

wa —Lwów, nakładem księgarni E. Wende i Ska. Biblioteka Naukowa Wendego. Brak daty, s. 180.

⁵ L. Gumpłowicz, *Filozofia społeczna*. Przedmowa tłumacza, s. 4—5.

⁶ *Ibidem*, s. 11.

rów »Kraju«, pismo upadło, a Gumplowicz, znów pełen gorzkich doświadczeń i zawiedzionych nadziei, decyduje się na krok rozstrzygający o jego przyszłości — przenosi się do Grazu, gdzie uzyskuje habilitację i wśród nieprzyjaznego sobie środowiska austriacko-niemieckiego rozpoczyna swą karierę naukową”⁷.

Friedrich Bülow pisze o ewolucji poglądów Gumplowicza, że pierwotną swoją teorię społeczeństwa o charakterze biologiczno-antropologicznym, jaką przedstawił w książce pt. *Rasse und Staat* (1875), zmienił na socjologiczną; w tym duchu przerobił wymienioną książkę i wydał (w 1883 r.) pod tytułem *Der Rassenkampf*. W nowej wersji dynamiczną siłą dziejów ludzkości nie są rasy w wąskim rozumieniu biologiczno-antropologicznym, ale w ogóle grupy społeczne. „Twierdzimy — pisze Gumplowicz w *Rassenkampf* (1883) — że prawdziwymi elementami procesów społecznych nie są odosobnione jednostki, lecz grupy społeczne. „W tym samym duchu utrzymana jest książka Gumplowicza pt. *Grundriss der Soziologie*. „Źródło myśli człowieka — czytamy w *Systemie socjologii* Gumplowicza — nie leży wcale w nim, ale w jego grupie społecznej; nie on myśli, tylko społeczeństwo, do którego należy [...] każda myśl jest produktem społecznym, a myśl jednostki jest tylko koniecznym refleksem jej umysłu na wpływy społeczne”⁸.

Przytoczony cytat pochodzi z podstawowego dzieła Gumplowicza pt. *System socjologii*, opublikowanego w polskim języku w 1887 roku. Dzieło jest napisaną przez samego Gumplowicza polską wersją wymienionego już jego dzieła w języku niemieckim pt. *Grundriss der Soziologie*. Dzieło to wyszło również w przekładzie angielskim w USA: *Outlines of Sociology*, translated by F. W. Mocr (Philadelphia 1889); kilka lat później w przekładzie francuskim: *Précis de sociologie. Traduction Charles Baye* (Paris, Léon Chailley, Editeur 1896).

Jak widzimy, dzieło *Grundriss der Soziologie* (1885) w ciągu dziesięciolecia zrobiło zawrotną karierę, ukazując się w języku polskim (1887), angielskim w USA (1889) i francuskim (1896).

Angielski przekład *Grundriss der Soziologie* Gumplowicza wydany w USA, w Filadelfii, to nie jedyny przejaw łączności Gumplowicza z amerykańskimi ośrodkami socjologicznymi. Stanisław Posner pisze, że Gumplowicza w Grazu, gdzie pracował na uniwersytecie od 1876 r. do 1908 r. najpierw jako docent, a następnie profesor, odwiedzał Lester

⁷ A. Gella, *Antyutopia L. Gumplowicza*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XX, 1966, s. 70. Także A. Gella, *Ewolucjonizm a początki socjologii (L. Gumplowicz i L. F. Ward)*, Wrocław 1966. Patrz także Cz. Lechicki, *Krakowski „Kraj” 1869—1874*, Wrocław 1975.

⁸ Gumplowicz, *System socjologii*, s. 436.

Ward, jeden z głównych pionierów socjologii w Stanach Zjednoczonych AP. Przy postaci Lester Warda trzeba się chwilę zatrzymać.

Lester Frank Ward⁹ (ur. 1847 r., zm. 1913 r.) dzieciństwo spędził w krańcowym ubóstwie, ale od najwcześniejszej młodości wykazywał pęd do nauki. Zdobywał wiedzę przez samokształcenie, nocą po pracy uczył się biologii, botaniki, zoologii, języków obcych; walczył w wojnie domowej po stronie stanów północnych. Po wojnie dostał pracę podrzędnego pracownika w ministerstwie finansów, równocześnie kształcił się. W 1872 roku uzyskał magisterium w zakresie nauk przyrodniczych, w latach 1881—1906 był paleontologiem pracującym dla U.S. Geological Survey. Jednocześnie na podstawie dzieł Comte'a i Spencera pogłębił swoją wiedzę socjologiczną. W 1883 r. ukazała się jego praca pt. *Dynamic Sociology*. W latach 1900—1903 był prezesem Institut International de Sociologie, a w latach 1906—1908 pierwszym prezesem nowo założonego Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego (American Sociological Society).

Wymieniona *Dynamic Sociology* Warda nie była jedyną publikacją socjologiczną. W następnych latach wyszły jego książki *Psychic Factors of Civilisation* (1893 r.); *Outlines of Sociology* (1898 r.), *Pure Sociology* (1903 r.), *Applied Sociology* (1906 r.). Jak wynika z przytoczonych dat ukazania się poszczególnych publikacji Warda, jego *Dynamic Sociology* wyprzedziła o parę lat *Grundriss der Soziologie* Gumplowicza; pozostałe pozycje były jednak późniejsze zarówno od niemieckiego oryginału *Grundriss der Soziologie* (1885 r.), jak i od angielskiego przekładu tego dzieła, który ukazał się w USA w 1889 r.

Trudno powiedzieć, w jakiej mierze w socjologicznej twórczości Warda brała udział znajomość socjologicznego systemu Gumplowicza. Z pewnością jednak nie było mu obce dzieło Gumplowicza, socjologa znanego w międzynarodowym środowisku ówczesnych socjologów.

Jak już wspomniałem, Ward odwiedzał Gumplowicza w Grazu. Lestera F. Warda, określanego jako „nestora amerykańskiej socjologii”¹⁰, i Ludwika Gumplowicza łączyły jednak nie tylko towarzyskie stosunki. Łączyła ich zgodność poglądów w istotnych punktach. Obydwaj byli wyrazicielami teorii konfliktu, według której państwo powstało w wyniku działania sił antagonistycznych i tendencja do ekspansji tkwi w naturze państwa. Becker i Barnes, przedstawiając pogląd Gumplowicza na pań-

⁹ Informację o drodze Warda do socjologii podają według *Internationales Soziologen Lexikon*, s. 608—610. Rok urodzenia Warda: 1941, podany według amerykańskiej publikacji *Modern Sociological Theory* (s. 15). *Internationales Soziologen Lexikon* (s. 608) podaje rok urodzenia Warda: 1847.

¹⁰ H. Becker, H. E. Barnes, *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*, t. 2, Warszawa 1965, s. 354.

stwo, piszą: „Naturalną tendencją państwa jest jego wzrastanie dopóty, dopóki jego moc nie napotka oporu zewnętrznego lub nie ulegnie ono wewnętrznemu rozkładowi. Ten pogląd Gumplowicza jest według Beckera i Barnesa identyczny z poglądami Warda”.

„Główny wkład Gumplowicza do socjologii — czytamy dalej w książce Beckera i Barnesa — polegał na systematycznym opracowaniu przez niego historycznej teorii pochodzenia państwa i władzy politycznej [...] Niewątpliwa rola Gumplowicza w rozpowszechnieniu się tej teorii w socjologii wypływa z jego związków z innym socjologiem austriackim — Ratzenhoferem oraz z ich wspólnego wpływu na Smalla, Oppenheimera i innych”¹¹.

W amerykańskim przewodniku do nauk społecznych *A Reader's Guide to the Social Sciences* pod redakcją Berta F. Hoselitz'a o Gumplowiczu i Ratzenhoferze jako przedstawicielach „społecznego darwinizmu” czytamy: „Nie jest zapewne przypadkowe, że dwaj główni przedstawiciele tego poglądu — Ludwik Gumplowicz i Gustaw Ratzenhofer — byli Austriakami, żyli w wielojęzycznym cesarstwie stale rozdzieranym przez różne grupy narodowe”¹².

Słowo o Ratzenhoferze. Gustaw Ratzenhofer, syn zegarmistrza (ur. w Wiedniu 4 lipca 1842 r., zm. 8 października 1904), zaczynał od rzemiosła, kształcił się na zegarmistrza; był już w tej dziedzinie zaawansowany, gdy wstąpił do austriackiego wojska w 1858 r. Nie zaniedbując obowiązków wojskowych i wysoko awansując (doszedł do stopnia generała), jednocześnie mając minimalne wykształcenie szkolne, uprawiał (do roku 1875) samokształcenie w zakresie filozofii i socjologii, „pod silnym wpływem Gumplowicza poprzez ożywioną korespondencję”, jak informuje *Soziologen Lexikon*¹³.

W 1878 roku powierzono mu kierownictwo wojskowego archiwum. Wtedy zaczął pisać oraz zajął się systematycznie badaniami nad problemami wojska¹⁴. W 1893 r. ukazała się drukiem pierwsza jego praca socjologiczna pt. *Wesen und Zweck der Politik*. Najważniejszym jego dziełem była książka pt. *Soziologische Erkenntnis* (1898); a w 1908 r., już po jego śmierci, syn wydał jego *Soziologie*. Książka ta nie wnosi jednak nowych treści w stosunku do poprzednich publikacji.

¹¹ *Ibidem*, s. 354.

¹² *A. Reader's Guide to the Social Sciences*, edited by B. F. Hoselitz, Glencoe, III, 1959. Autorami rozdziału o socjologii są Peter M. Blau i Joan W. Moore.

¹³ *Internationales Soziologen Lexikon*, s. 453.

¹⁴ R. Schmid, G. Ratzenhofer, *Sociological Positivism and the Theory of Social Interest*, w zbiorowej publikacji pod red. H. E. Barnesa, *An Introduction to the History of Sociology*, VII wyd., Chicago 1965, s. 375 (pierwsze wydanie ukazało się w 1948 r.).

Do Stanów Zjednoczonych pojechał Ratzenhofer na Kongres Sztuki i Nauki, który odbywał się w czasie wielkiej wystawy w St. Louis. Pojechał z referatem pt. *Socjologia i jej problemy*. Umarł w 1904 r. w drodze powrotnej do Austrii.

Szczególnie silny wpływ wywarł Ratzenhofer na rozwój socjologii w Ameryce poprzez osobę Smalla, dla którego był źródłem socjologicznej inspiracji. Albion Woodbury Small (ur. 1854 r., zm. 1926 r.) „chyba najbardziej przyczynił się — czytamy w *Soziologen Lexikon* — do uczy-nienia z socjologii uniwersyteckiej nauki”.

W książce H. Beckera i H. E. Barnes'a pt. *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii* czytamy o Ratzenhoferze: „Ratzenhofer, który podobnie jak Gumpłowicz był ciekawym przykładem etnicznej walki, rozdzierającej monarchię austro-węgierską, także twierdził, że państwo zrodziło się w wyniku konfliktu między grupami rodowymi. Między teoriami tych dwóch filozofów społecznych istniała jednak głę-boka różnica. Gumpłowicz nie tylko uważał jednostkę za produkt w ca-łości grupowy, ale uczynił również z grupy punkt wyjścia rozważań so-cjologicznych. Natomiast punktem wyjścia rozważań socjologicznych Ratzenhofera było indywidualum [...] Przedmiotem zainteresowania Gumplo-wicza była grupa jako całość; przedmiotem zainteresowania Ratzenho-fera była poszczególna jednostka tworząca wraz z innymi jednostkami grupę społeczną”¹⁵.

O związku poglądów Gumpłowicza na państwo z jego osobistym zaangażowaniem w konfliktach znamiennych dla wielonarodowego państwa austriackiego czytamy w wydawnictwie francuskim pt. *Les dictionnaires du savoir moderne — La sociologie* (Sous la direction de Jean Caze-neuve et David Victoroff, Paris 1970): „Gumpłowicz (Ludwig) — Socjo-log polski pochodzenia żydowskiego, urodzony w 1838 r., zmarł w 1909; interesował się wskutek swego podwójnego pochodzenia problemami na-rodowymi i rasowymi. Podejmując problemy darwinizmu, widział on w ewolucji społecznej i kulturalnej wynik walk pomiędzy grupami ra-sowymi, państwami i klasami rozdzielonymi przez powszechny antago-nizm”.

Poglądy Gumpłowicza na państwo spotkały się z żywym oddźwię-kiem wśród socjologów amerykańskich. W zbiorowej publikacji pod re-dakcją H. E. Barnes'a pt. *An Introduction to the History of Sociology* (Chicago 1965, VII wyd.) jest osobny rozdział (VIII) pióra wymienionego Barnes'a pt. „The Social Philosophy of Ludwig Gumpłowicz”. W tym rozdziale jest m. in. mowa o tym, że entuzjastyczną obronę poglądów

¹⁵ Becker, Barnes, *op. cit.*, s. 355.

Gumplowicza dał Lester F. Ward w „American Journal of Sociology” (May 1902)¹⁶.

W *Encyclopaedia of the Social Sciences* (Vol. VII, New York 1932; wyd. XII w 1957 r.) o Gumplowiczu piszą Eileen i Florian Znanieccy. Czytamy: „Gumplowicz Ludwik (1838—1909) socjolog polski. Zainteresowania Gumplowicza walkami narodowymi, rasowymi i społecznymi są głęboko związane z okolicznościami jego życia — z jego żydowskim pochodzeniem, z jego udziałem w polskim patriotycznym powstaniu 1863 r. i z jego karierą społecznie prześladowanego profesora prawa na Uniwersytecie w Grazu, od 1875 r. aż do samobójstwa, które popełnił przez otrucie się, odkrywwszy, że jest chory na raka”.

Darwinizmowi społecznemu Ludwika Gumplowicza przeciwstawił się Ludwik Krzywicki, uważając poglądy Gumplowicza „za mające na celu obalamucenie opinii” („Głos” 4 czerwca 1887 r.)¹⁷. Związany mocno z ideologią socjalizmu Krzywicki nie miał żadnych powiązań ideowych z Gumplowiczem, „dalekim od socjalizmu jak diabeł tradycyjny od święconej wody” („Głos”, 2 czerwca 1888 r.)¹⁸.

Na tle tragicznej samotności Ludwika Gumplowicza głębokiego wyrazu nabiera hołd, jaki ten autor *Systemu socjologii* (1887) złożył Elizie Orzeszkowej, stojącej na czele „prawdziwie natchnionych powieściopisarzy”. *Słódko od socjologa*¹⁹ pióra Ludwika Gumplowicza opublikowane jest w księdze jubileuszowej pt. *Upominek — Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej 1866—1891* (Kraków — Petersburg 1893).

„To też powieści jej — pisze Gumplowicz — są wielką skarbnicą nie tylko sztuki, która wyższego celu nie zna nad odtwarzanie rzeczywistości i prawdy, ale nieocenionym zbiorem materiałów dla socjologii”.

¹⁶ Barnes, *op. cit.*, s. 205, odnośnik 10.

¹⁷ L. Krzywicki, *Dzieła*, t. III: *Artykuły i rozprawy 1886—1888*. 1959, s. 317.

¹⁸ *Ibidem*, s. 591—592.

¹⁹ W zupełnie innym tonie — w tonie pesymizmu zaprzeczającego możliwości wszelkiego postępu, utrzymany jest artykuł pt. *Gdybym się spotkał z Kantem!*, opublikowany w księdze pt. *Prawda — książka zbiorowa dla uczczenia dwudziestopięcioletniej działalności Aleksandra Świętochowskiego, 1870—1895*. Lwów—Petersburg 1899. Autorem tego artykułu jest Ludwik Gumplowicz.